

Кам'янець – Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Історичний факультет

Кафедра всесвітньої історії

ДИПЛОМНА РОБОТА

магістра

з теми:

**«Геополітичне протистояння та компроміс провідних держав на
Паризькій мирній конференції»**

Виконав: студент II курсу Ist1-M19 групи
спеціальності 014 Середня освіта (Історія)

Ткачук Андрій Володимирович

Керівник: **Газін В.П.**

доктор історичних наук,

професор кафедри всесвітньої історії

Рецензент:

Кам'янець-Подільський – 2020 року

Зміст

Вступ	3
Розділ 1.	
1.1. Джерельна база дослідження	6
1.2. Історіографія питання	8
Розділ 2. Підготовка до проведення Паризької мирної конференції	
2.1. Повоєнні плани провідних країн-учасниць Першої світової війни.	15
2.2. Планування та організаційні моменти проведення конференції	23
Розділ 3. Дипломатичне протистояння з ключових питань під час конференції	
3.1. Розробка проектів та створення Ліги націй	32
3.2. Обговорення територіальних, військових і репараційних статей мирного договору з Німеччиною та її союзниками	43
3.3. Геополітичні компроміси у вирішенні національних питань повоєнного світу	59
3.4. Українське питання на Паризькій мирній конференції в дипломатії провідних країн	79
Висновки	99
Список використаних джерел та літератури	102

ВСТУП

Актуальність дослідження. 100-річчя Паризької мирної конференції (січень 1919 – січень 1920 рр.) спонукає науковців повернутися до осмислення її рішень, які заклали підґрунтя нового світового устрою після світової війни 1914-1918 рр. В цей час відбувався процес пошуку шляхів вирішення існуючих проблем та протиріч між передовими світовими країнами. Європа потребувала створення нової системи «рівноваги сил», в основі якої мали бути мирні договори, що, у свою чергу, гарантувало б дієздатність такої системи. Необхідно було попередити зростання військової небезпеки та не допустити розв'язання нової війни.

Актуальність роботи обумовлена тим, що в наш час на планеті як і раніше існують режими, які є потенційними агресорами, і ставлення до їхньої політики є постійним предметом розгляду Ради Безпеки ООН. На порядку денному з моменту закінчення Другої світової війни і аж до теперішнього часу як і раніше стоїть питання про те, як будувати політику відносно вогнищ напруженості, чи варто їх «задобрювати» і які повинні бути межі подібного умиротворення. Протягом повоєнного періоду ці проблеми вирішувалися по-різному, але дискусії на тему доцільності політики умиротворення як в попередні десятиліття, так і сьогодні неодмінно супроводжують процес розв'язання конфліктних ситуацій на міжнародній арені.

Об'єктом дослідження став розвиток міжнародних відносин у світі протягом 1918-1920 рр.

Предметом дослідження виступила політика провідних світових держав та компроміси у досягненні повоєнного миру в ході Паризької мирної конференції.

Хронологічні рамки роботи охоплюють час проведення Паризької мирної конференції – з 18 січня 1919 р. по 21 січня 1921 р. Проте з метою

з'ясування окремих аспектів дипломатичної діяльності провідних країн світу, їх повоєнних планів, ми виходимо за вказані рамки.

Мета роботи полягає в тому, щоб на основі значного кола джерел та наявної літератури охарактеризувати міжнародну політику, дипломатичну боротьбу і компроміси великих держав світу в ході проведення Паризької мирної конференції 1919-1920 рр.

Приступаючи до роботи, дослідник поставив перед собою наступні **завдання:**

- Охарактеризувати джерельну базу та історіографію дослідження;
- Розкрити плани провідних країн світу напередодні Паризької мирної конференції;
- З'ясувати особливості організації переговорного процесу в Парижі.
- Проаналізувати ключові засади політики колективної безпеки і створення Ліги Націй;
- Простежити перебіг мирної конференції та дипломатичну боротьбу провідних держав з ключових питань світової політики.
- Показати місце «українського питання» на Паризькій мирній конференції та результати його обговорення.

Методологічною основою роботи є принцип історизму, який передбачає об'єктивне вивчення подій і явищ на основі науково-критичного використання джерел та літератури. Використано також принципи наукової об'єктивності, конкретності. При розв'язанні поставлених завдань дослідником застосовано такі методи дослідження: аналіз науково-історичної літератури; ознайомлення, вивчення та узагальнення архівних матеріалів, історико-статистичний, історико-хронологічний, історико-порівняльний.

Практичне значення. Матеріали дипломної роботи можуть бути використані при викладанні курсу всесвітньої історії в загальноосвітніх навчальних закладах, а також при написанні студентами історичних

факультетів рефератів, підготовці до семінарських занять з історії міжнародних відносин міжвоєнного періоду.

Структура дослідження. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів (восьми параграфів), висновків і списку використаних джерел та літератури.

ВИСНОВКИ

Отже, мирні переговори в Парижі підвели остаточну риску в процесі повоєнного врегулювання, хоча повністю не розв'язували всіх політичних, економічних і територіальних проблем, породжених Першою світовою війною. Довільне визначення нових європейських кордонів, без врахування етнічного складу населення окремих областей, їх історичного минулого, породжувало на континенті десятки спірних територіальних проблем, вносило тертя у взаємини між країнами. Те, що 30 млн. європейців набули статус національних меншин, прискорювало процес балканізації континенту й можливість нових конфліктів. Проте значення Версальського договору і включення до нього пакту Ліги Націй було дуже применшеним змістом США від його ратифікації в Сенаті, де він не зібрав необхідних дві третини голосів. А тому США уклали невдовзі сепаратний мир з Німеччиною, Австрією та Угорщиною.

Основною метою колишніх країн Антанти у повоєнному світі було відстоювання власних територіальних інтересів та знищення. Водночас цілі держав багато в чому відрізнялися, особливо на це вплинув вихід з війни Росії та вступ до неї 2 квітня 1917 р. Сполучених Штатів Америки, котрі прагнули завоювати вигідне стратегічне становище в Європі та у світі загалом. Велика Британія намагалась втримати домінуюче становище за рахунок фінансової політики та налагодження тісної англо-американської співпраці, а також недопущення цілковитого знищення Німеччини. Тоді як Англія виступала за збереження великих держав і розширення свого впливу в Європі та світі загалом, Францію намагалась Німеччину розшматувати, відновивши свій економічний і військовий потенціал за її рахунок. США вступили у війну, щоби побудувати світовий порядок на нових демократичних, ліберальних ідеях, прагнучи розширити передусім свої економічні інтереси.

З метою вирішення ключових проблем повоєнного світу було скликано Паризьку мирну конференцію, яка проходила з перервами від 18 січня 1919 до 21 січня 1920 р. На конференцію було запрошено делегації з 27 країн, з яких 10 брали безпосередню участь у війні, 14 формально знаходились у стані війни (фактично допомагали лише економічними засобами) і 3 новостворені держави. Вперше в історії дипломатії переможені держави не брали участі в переговорах. На конференцію Німеччина і її колишні союзники були допущені лише тоді, коли були вироблені проекти мирних договорів з ними. Учасники конференції офіційно названі «Союзні та здружені держави» з самого початку роботи були поділені на чотири нерівноправні категорії:

Одним з політичних наслідків роботи Паризької мирної конференції стало утворення Ліги націй, що в значній мірі визначило політичний характер і основні риси цієї міжнародної організації. Основні принципи Ліги націй визначав відвертий диктат Великобританії і Франції, які добивались світової гегемонії. Ні про який принцип демократизму не могло бути і мови.

Загалом, вироблений на конференції мирний договір був компромісом, з великими зусиллями досягнутий провідними державами світу. Звичайно, в якійсь мірі він вирішив протиріччя, що виникли до початку війни. Позитивним було те, що, відповідно до нього, створювалися органи, покликані вирішувати спірні питання (Ліга націй, Репараційна комісія, Контрольна комісія для Рейнської області, Міжнародний суд). Разом з тим багато положень договору свідчили про його тимчасовість. Рішення про передачу під контроль Ліги націй терміном на 15 років таких важливих і спірних областей, як Саарська або Рейнська, мимоволі породжували у Німеччині сумніви в правильності такого рішення і підштовхували її до рішення провести там плебісцит в свою користь. Невизначеність стосувалася розміру репарацій, які перетворилися на предмет торгу між переможцями і переможеними в перші повоєнні роки. Але, незважаючи на це, підписання мирного договору позитивно позначилося на міжнародних відносинах.

Що стосується «українського питання» на Паризькій мирній конференції, то до третьої групи делегацій, які прибули в Париж для вирішення власних проблем, зараховували представників нових країн, що виникли на руїнах Російської імперії. Серед них були дипломати Української Народної Республіки, до яких приєдналася й делегація ЗУНР. Держави Антанти і США не вважали їх противниками, водночас не визнаючи їх суверенітету. Негативне ставлення до УНР було в наслідок укладення сепаратного Брестського миру у лютому 1918 р. із блоком Центральних держав, а також боротьба за повну незалежність, тоді як Антанта докладала чимало зусиль (дипломатичних і військових) для відновлення єдиної Росії, допомагаючи Колчаку, Денікіну та іншим білим військовим формуванням. Відтак делегацію УНР запрошували лише на окремі засідання. Але проблема Східної Галичини та ЗУНР посіла помітне місце в діяльності конференції.

Одним із найважливіших чинників цього було геополітичне становище ЗУНР, адже молода українська держава опинилася у прицілі інтересів Антанти, яка будувала надійний бар'єр на шляху проникнення більшовизму в Європу. Головну роль у вирішенні українського питання відігравала позиція Франції, яка надавала значну морально-політичну і матеріальну допомогу Польщі та Румунії, і на думку якої зважали союзники, у першу чергу Англія й США.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

І Джерела

а) опубліковані документи

1. Власенко В. Документи і матеріали Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Румунії (1919–1923) // Пам'ятки: археографічний щорічник. 2008. Т. 8. С. 129-160.
2. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Док і мат. Т. 1 / Відп. ред. О. Карпенко. Івано-Франківськ, 2001. С. 244–284.
3. Матяш І. Документи до Паризької мирної конференції [Текст]: лист міністра закордонних справ УНР [А. Лівіцького] Голові Української делегації на Паризькій мирній конференції М. Тишкевичу про позицію уряду УНР щодо розв'язання питання державної приналежності Східної Галичини: Відень, 17 вересня 1919 р. // Зовнішні справи. 2011. № 9. С. 60-61.
4. Мировые войны XX века. В 4-х книгах. Кн. 2. Первая мировая война: Документы и материалы / Отв. ред. В.К. Шацко. Москва: Наука, 2002. 581 с.
5. Сборник договоров России с другими государствами (1856-1917). Москва: Государственное издательство политической литературы, 1952. 420 с.
6. Системная история международных отношений в четырех томах. События и документы. 1918–2000. / Отв. ред. А.Д. Богатуров. Т. 2. Документы 1910–1940-х годов. Москва: Московский рабочий, 2000. 243 с.
7. Устав Лиги наций. Сверено по изданию: Версальский мирный договор. Полный перевод с французского под редакцией Ю. В. Ключникова и А.Сабанина. Москва: Издание Литиздата НКВД, 1925. С. 7-15.
8. Хрестоматия по Новейшей истории: В 2-х т.: Т.1. Москва: Издательство социально-экономической литературы, 1960. 927 с.

9. Шацко В. Первая мировая война 1914-1918 гг. Факты, документы. Москва: ОЛМА-ПРЕСС, 2003. 480 с.

б) мемуарна література

10. Архив полковника Хауза. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1937. Т. I. 339 с.
11. Архив полковника Хауза. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1937. Т. IV. 406 с.
12. Брусилов А.А. Мои воспоминания. Москва: Воениздат, 1983. 256 с.
13. Записна книжечка О. Жуковського з 1919 року // Український історик. 1986. № 1-2. С. 75-76.
14. Кряжева-Карцева Е.В. «В этой войне каждый немец должен осознать...». Из бюллетеня Германского Ордена. 1917 г. // Исторический архив. 2004. №3. С. 216-220.
15. Ллойд-Джордж Д. Военные мемуары. В 3-х томах. Москва: Издательство иностранной литературы, 1957. Т. 1. 656 с.
16. Ллойд-Джордж Д. Правда о мирных договорах. В 2-х томах. Москва: Издательство иностранной литературы, 1957. Т. 2. 555 с.
17. Лозинський М. Галичина на Міровій Конференції в Парижі. Кам'янець: Тризуб, 1919. 31 с.
18. Лозинський М. Галичина в рр. 1918-1920. Нью-Йорк, Червона Калина, 1970. 228 с.
19. Мазепа І. Україна в огні і бурі революції 1917–1921. Кн. III: Польсько-український союз. Кінець збройних змагань УНР. [Б.м.]: Прометей, 1943. 223 с.
20. Марголин А. Украина и политика Антанты. (Записки еврея и гражданина). Берлин: Изд-во С. Ефронъ, 1934. 397 с.
21. Назарук О. Рік на Великій Україні: Спомини з Української революції. Відень, 1920. 342 с.
22. Омелянович-Павленко М. Спогади українського командарма (1917-1920). Київ: Темпора, 2002. 458 с.

23. Панейко В. З'єднані держави Східної Європи, Галичина і Україна супроти Польщі й Росії. Відень: Накладом автора, 1922. 82 с.
24. Петлюра С. Статті. Київ: Дніпро, 1993. 341 с.
25. Табуи Ж. Двадцать лет дипломатической борьбы. Москва: Издательство иностранной литературы, 1968. 462 с.
26. Черчилль У. С. Мировой кризис / пер. И. Минц. Москва-Ленинград: Госвоениздат, 1932. 328 с.
27. Эррио Э. Из прошлого. Между двумя войнами. 1914-1936. / Пер. с франц. Москва: Изд-во иностранной литературы, 1958. 366 с.

в) періодична преса

28. Открытое письмо Центрального карпаторусского совета президенту Чешско-Словацкой Республики профессору Масарику // Карпаторусское слово. 1919. №1 (2). С. 12-18.
29. Прикарпатская Русь на мирной конференции // Карпаторусское слово. 1919. № 6. С. 3-7.
30. Состав карпаторусской делегации в Париже // Карпаторусское слово. 1919. № 15. С. 2-5.

II Література

31. Ададуrow В. Політика Франції стосовно українсько-польського конфлікту за Східну Галичину в період з листопада 1918 по березень 1919 рр. // Україна в минулому (Київ, Львів). Вип. VII. 1995. С. 18-32.
32. Айрапетов О.Р. Балканы в стратегии Антанты и её противников (1914-1918 гг.) // Новая и новейшая история. 2003. №5. С. 191-224.
33. Айрапетян М.Э., Кабанов П.Ф. Первая мировая война 1914-1918 гг. Москва: Просвещение, 1964. 207 с.
34. Алексієвець Л. Зовнішньополітичні чинники становлення Польської держави та визначення її кордонів у 1918-1923 рр. // // Україна-Європа-Світ. 2008. Вип. 1. С. 27-47.

35. Бахтурина А.Ю. Национальные правительства в России и вопрос о созыве конференции на Принцевых островах // Европейские сравнительно-исторические исследования. 2017. №5. С. 43-50.
36. Бахтурина А. Ю. Этапы формирования эстонской государственности: от свержения самодержавия до Парижской мирной конференции (1917-1919 гг.) // Электронный научно-образовательный журнал «История». 2019. Т. 10. Выпуск 6 (80). URL: <https://history.jes.su/s207987840005996-4-1/>
37. Берест Р. До питання про умови перемир'я та демаркаційні лінії в Українсько-Польській війні 1918-1919 років // 1939 рік в історичній долі України і українців: Матеріали міжн. н. конф. 23-24 вересня 1999 р. Львів, 2001. С. 44-46.
38. Блох Ю.М. Завершення епохи «блискучої ізоляції»: особливості міжнародного становища Великої Британії на початку ХХ століття // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: історичні науки. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. Т. 13. С. 471-480.
39. Бовыкин В.И. Из истории возникновения Первой мировой войны. Москва: Издательство Московского Государственного Университета, 1961. 207 с.
40. Боечко В. Встановлення кордонів Польської республіки в 1919-1921 рр.: дипломатичні та силові маневри // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Сер. Історія. 2014. Вип. 2, ч. 3. С. 135-145.
41. Бондарчук В., Чорній Л. Проблема ЗУНР на Паризькій мирній конференції // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Західноукраїнська Народна Республіка: історія і традиції. Львів, 2000. С. 252–255.
42. Борисова А.А., Черных В.Д. К вопросу и немецко-польской границе на Парижской мирной конференции в 1919 году // Вестник ВГУ. Серия: История. Политология. Социология. 2018. № 1. С. 68-71.

43. Борщак І. Відгомін УГА на Версальській конференції // Українська галицька армія: Матеріали до історії. Т. II. Вінніпег, 1960. С. 121-153.
44. Борщак І. Мирова конференція 1919 // Історичний календар-альманах Червоної калини на 1939 р. Львів, 1938. С. 107-113.
45. Борщак І. Як була зорганізована мирова конференція 1919 р. // Історичний календар-альманах Червоної калини на 1939 р. Львів, 1938. С. 102-107.
46. Борьба дипломатов за независимую Латвию: протоколы парижской мирной конференции. URL: <https://rus.lsm.lv/statja/analitika/analitika/borba-diplomatov-za-nezavisimuyu-latviyu-protokoli-parizhskoy-mirnoy-konferencii.a220853/>
47. Вержховский Д.В. Первая мировая война 1914-1918 гг. Москва: Военное издательство Министерства обороны СССР, 1954. 116 с.
48. Винниченко В. Відродження нації: у 3 ч. Київ-Відень, 1920. Кн. 3. 542 с.
49. Віднянський С. Політична карта світу після Першої світової війни // Історія України. 2014. № 19. С. 1-5.
50. Виноградов К. Б. Девид Ллойд-Джордж. Москва: Мысль, 1970. 411 с.
51. Виноградов В.Н. Еще раз о новых подходах к истории первой мировой войны // Новая и новейшая история. 1995. №5. С. 62-74
52. Виноградов К.Б. Кризисная дипломатия // Первая мировая война: Пролог XX века. / Под ред. В.Л. Малькова. Москва: Наука, 1999. С. 122-139.
53. Виноградов К.Б. На руинах многонациональных империй // Первая мировая война: Пролог XX века / Под ред. В.Л. Малькова. Москва: Наука, 1999. С. 327-341.
54. Виноградов В. Об исторических корнях «горячих точек» на Балканах // Новая и новейшая история. 1993. № 4. С. 78-91.
55. Виноградов К. Б., Сергеев В. В. Вудро Вильсон в дни войны и мира // Новая и Новейшая история. 1975. № 5. С. 122-134.
56. Витвицький С. Галичина в міжнародній політиці в 1914-1923 роках // Український історик. 1995. № 1-4. С. 101-111

57. Войтова Я. Македонский вопрос как международная проблема в 1918 – 1920 гг. [Электронный ресурс]. URL: www.slavmir.orthodoxkuban.com.ru/2007/06/22/
58. Газін В.П., Копилов С.А. Новітня історія країн Європи і Америки 1918-1945.: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Слово, 2003. 472 с.
59. Гершов З.М. Вудро Вильсон. Москва: Мысль, 1983. 334 с.
60. Головченко В. Дипломатія Західноукраїнської Народної Республіки (Західної Області УНР) // Українська дипломатична енциклопедія : в 2–х т. Київ, 2004. Т. 1. С. 375-378.
61. Городня Н. Їм потрібні були сильні союзники. Українське питання на Паризькій мирній конференції 1919 року // Політика і час. 1995. № 11. С. 75-80.
62. Городня Н. Політика великих держав щодо українсько-польської війни (1918-1919 рр.) // Вісник Київського університету. Історія. Київ, 1995. Вип. 33. С. 133-138.
63. Городня Н. Д. Російське питання на Паризькій мирній конференції у січні – лютому 1919 р. // Сторінки історії : збірник наукових праць. 2019. Вип. 48. С. 48-70.
64. Горохов В.Н. История международных отношений 1918-1939 гг.: Курс лекций. Москва: Издательство Московского университета, 2003. 229 с.
65. Гошуляк М. Как Европа молчала: «Украинский вопрос» на Парижской мирной конференции 1919 года (к 100-летию важного исторического события) // День. 2019. №131. С. 2.
66. Гуцал П. Морально-політична і дипломатична підтримка українців США та Канади Західноукраїнської Народної Республіки (1918-1919 рр.) // Наукові записки Тернопільського національного університету ім. В. Гнатюка. Серія: історія. Вип. 1. – Тернопіль, 2005. – С. 267–273.
67. Данилович В. В., Коваленя А. А. Первая мировая война и становление белорусской национальной государственности // Электронный научно-

образовательный журнал «История». 2019. Т. 10. Выпуск 6 (80). URL: <https://history.jes.su/s207987840005999-7-1/>

68. Дацків І. Б. ЗУНР у боротьбі за незалежність на Паризькій мирній конференції 1919 р. // Проблеми всесвітньої історії. 2016. №1. С. 147-168.
69. Дацків, І. Українська дипломатія доби Директорії УНР: персоналії, статус, функції // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Сер. Історія. 2014. Вип. 2, ч. 3. С. 125-135.
70. Держалюк М. С. Міжнародне становище України та її визвольна боротьба у 1917-1922 рр. Київ: Оріяни, 1998. 240 с.
71. Дессберг Ф. Французская политика от подписания Версальского договора до Вашингтонской конференции // Версальско-Вашингтонская международно-правовая система: возникновение, развитие, кризис, 1919-1939 гг. [Текст] : сб. ст. / Ин-т всеобщей истории РАН; Ин-т всеобщей истории РАН. Москва: Изд-во ИВИ РАН, 2011. С. 121-141.
72. Джордан В.М. Великобритания, Франция и Германская проблема в 1918-1939 гг. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1945. 304 с.
73. Дингилиши С.В. Армянский вопрос на Парижской мирной конференции. URL: https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/43639/1/978-5-8084-2108-0_2016_09.pdf
74. Дольницький М. Роль Антанти в українсько-польській війні // Українська галицька армія: Матеріали до історії. Т. І. Вінніпег, 1958. С. 435-444.
75. Дронов С. Б. Концептуальные основы создания Лиги Наций: американский и французский подходы в период подготовки Парижской мирной конференции // Вестник Тамбовского университета. Серия Гуманитарные науки. Тамбов, 2010. Вып. 8 (88). С. 200-206.
76. Дронов С. Б. Парижская мирная конференция и попытки урегулирования взаимоотношений с советской Россией: Французский и американский

подходы // Социально-экономические явления и процессы. Тамбов, 2010, Вып. 4. С. 114-121.

77. Дронов С. Б. Позиция американской дипломатии по вопросам послевоенного мироустройства в период нейтралитета в Первой мировой войне // Фундаментальные и прикладные исследования в системе образования: сборник научных трудов VIII Международной научно-практической конференции. Тамбов: Издательский дом ТГУ имени Г.Р. Державина, 2010. С. 47-49.
78. Дронов С. Б. Французский план организации и проведения Парижской мирной конференции 1919 года: к вопросу о причинах неудачи французской дипломатии в Версале // XV Державинские чтения. Академия гуманитарного и социального образования: материалы общероссийской научной конференции. Тамбов: Издательский дом ТГУ имени Г.Р. Державина, 2010. С. 211-215.
79. Дюрозель Жан Батист. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів Київ: Основи, 1999. 903 с.
80. Зайцева О. Международные организации: принятие решений. Москва: Наука, 1989. 346 с.
81. Зубачевский В.А. Взаимоотношения Польши, России и Германии в 1920 году // Вопросы истории. 2004. № 7. С. 41-55.
82. Зубачевский В. А. Геополитическая ситуация на востоке Центральной Европы накануне и в период работы Парижской мирной конференции // Восточная Европа после Версаля. Санкт-Петербург: Алетейя, 2007. С. 55-77.
83. Зубачевский В.А. Из истории становления Версальской системы: дипломатическая борьба вокруг проблемы выхода Польши к морю накануне и в период работы Парижской мирной конференции // Советское славяноведение. 1989. № 6. С. 3-13.

84. Зубачевский В.А. Политика России в отношении восточной части Центральной Европы (1917-1923 гг.): Геополитический аспект. Омск: Изд-во ОмГПУ, 2005. 240 с.
85. Илюхина Р. Лига наций. 1919-1934. Москва: Наука, 1982. 357 с.
86. Ильмярв М. Балтийский вопрос до и во время Парижской мирной конференции 1918-1920 гг. // Электронный научно-образовательный журнал «История». 2019. Т. 10. Выпуск 6 (80). URL: <https://history.jes.su/s207987840006397-5-1/>
87. История дипломатии. Москва: Госполитиздат, 1965. Т. 3: Дипломатия на первом этапе общего кризиса капиталистической системы. 772 с.
88. История Первой мировой войны. 1914-1918. В 2-х т. / Под ред. И.И. Ростунова. Т. 2. Москва: Наука, 1975. 446 с.
89. Китайский вопрос на Парижской мирной конференции. URL: http://www.obraforum.ru/lib/book1/chapter5_2.htm
90. Кобрин М. В. Белорусский вопрос на Парижской мирной конференции в 1919 г. // Вопросы истории. 2013. № 12. С. 140-147.
91. Ковальчук М.А. Відносини Румунії з урядом Української Народної Республіки в 1919 р. // Український історичний журнал. 2010. № 4. С. 115-127.
92. Колісниченко К.С. Міжнародно-правові передумови оформлення універсального правопорядку на Версальській конференції 1919 р. // Світова фінансово-економічна криза: стратегії протидії та мінімізації наслідків: економіка, фінанси та право: зб. мат. XII Міжнар. науково-практичної конф. 29 травня 2009 р. / Український держ. ун-т фінансів та міжнар. торгівлі. Київ: УДУФМТ, 2009. С. 376-378.
93. Колісниченко К.С. Особливості відновлення міжнародного правопорядку після завершення Першої світової війни. URL: <https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/5479/1/10%20-%203%287%29%20-%2019.pdf>

94. Коляда І. Україна в Першій світовій війні // Історія в школі. 2003. №8. С. 27-38.
95. Косик В. Франція та Україна. Становлення української дипломатії (березень 1917 – лютий 1918). Львів: Видавництво Львівського університету ім. І. Франка, 2004. 262 с.
96. Котенев В.А. Вопрос о германских репарациях на Парижской мирной конференции 1919-1920 гг. URL: <https://histrf.ru/uploads/media/default/0001/09/cd5e73c12e5e701d7fcaa9faa38b49e7ca796762.pdf>
97. Котенев В.А. Проблема «военной вины» Германии на Парижской мирной конференции 1919 г. URL: <https://vkist.ru/v-a-kotenev-problema-voennoj-vini-germanii-na-parijskoj-mirnoj/index.html>
98. Краківський О. До питання про польсько-українські переговори та компроміси під час війни 1918-1919 рр. // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. Івано-Франківськ: Плай, 1997. С. 95-98.
99. Лан В. США от первой до второй мировой войны. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1947. 288 с.
100. Левит И.Э. Бессарабский вопрос в контексте международных отношений (1919-1920 гг.). Парижская мирная конференция. Тирасполь: Литера, 2012. 240 с.
101. Левицький К. Дипломатична діяльність ЗУНР (1918-1923) // Літопис Червоної калини. 1938. № 11. С. 3-4.
102. Левицький К. Дипломатична діяльність ЗУНР (1918-1923) // Літопис Червоної калини. 1938. № 11. С. 3-4
103. Листиков С. В. Белые дипломаты о «русской политике» западных держав. URL: <https://histrf.ru/uploads/media/0001/09/faa38b49e7ca796762.pdf>
104. Листиков С. В. В поисках «русской политики»: Вудро Вильсон и интервенция в России, 1918-1920 гг. // Американский ежегодник. 2016. Москва: Весь мир, С. 159-169.

105. Листиков С. В. Великие державы и «русский вопрос»: решения Версальской мирной конференции 1919-1920 гг. и их последствия // Российская история. 2011. № 5. С. 15-29.
106. Листиков С.В. Мир без России: предательство Белого движения на Парижской конференции. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mir-bez-rossii-predstavitelstvo-belogo-dvizheniya-na-parizhskoy-konferentsii>
107. Листиков С. В. Президент В. Вильсон, русские меньшевистские силы и конференция на Принцевых островах // Американский ежегодник. Москва: Весь мир, 2009. С. 260-286.
108. Листиков С. В. Подводя итоги: решение «русского вопроса» в контексте формирования нового миропорядка на Парижской мирной конференции // Электронный научно-образовательный журнал «История». 2019. Т. 10. Выпуск 6 (80). URL: <https://history.jes.su/s207987840005990-8-1/>
109. Литвин М.Р. Геополітичний простір ЗУНР та її зовнішньополітичні орієнтири // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2008. №17. С. 106-115.
110. Литвин М. Українсько-польська війна 1918-1919 рр. Львів: Б.в., 1998. 470 с.
111. Лихарев Д.В. Стратегические альтернативы Великобритании на Дальнем Востоке накануне Вашингтонской конференции. // Версальско-Вашингтонская международно-правовая система: возникновение, развитие, кризис, 1919-1939 гг. Сборник статей /отв. ред. Е.Ю. Сергеев. Москва: ИВИ РАН, 2011. С. 270-284.
112. Майоров М. Паризька мирна конференція 1919 р.: на мапі України були Крим і Кубань: [інтерв'ю з істориками М. Майоровим та І. Дацковим] / М. Майоров, І. Дацків ; розмову вів Дмитро Шурхало // Історія та правознавство. 2019. № 4/5. С. 14-17.
113. Мальков В.Л. Версаль и его уроки. Российский взгляд // Первая мировая война: Пролог XX века. / Под ред. В.Л. Малькова. Москва: Наука, 1999. С. 202-210.

114. Мальков В.Л. Вудро Вильсон и новая Россия (февраль 1917 – март 1918 гг.) // Новая и новейшая история. 2000. №1. С. 124-132.
115. Мальцев В.А. Позиция Франции на Парижской мирной конференции 1919-1920 гг. // Молодой ученый. 2020. № 30 (320). С. 235-238. URL: <https://moluch.ru/archive/320/72864/>
116. Марголин А. Украина и политика Антанты. Берлин: Изд-во С. Ефрон, 1934. 397 с.
117. Марущак М.Й. Історія дипломатії ХХ століття. Львів: Бескид Біт, 2003. 304 с.
118. Меліш О. О. Зовнішня політика Болгарії щодо «македонського питання» напередодні та в період роботи Паризької мирної конференції // Грані. 2014. № 3. С. 158-165.
119. Миколенко Д.В. Македонське питання у 1878-1919 рр. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна. 2011. 119 с.
120. Мировые войны XX века. В 4-х книгах. Первая мировая война. Исторический очерк / Отв. ред. Г.Д. Шкундин. Москва: Наука, 2002. Кн. 1. 686 с.
121. Миронова Е. М. Проблема обеспечения участия русской делегации в Парижской мирной конференции в теоретических поисках и практике русских меньшевистских дипломатов // Электронный научно-образовательный журнал «История». 2019. Т. 10. Выпуск 6 (80)]. URL: <https://history.jes.su/s207987840006003-2-1/>
122. Михалюк Д. Попытки добиться признания независимости БНР во время Парижской мирной конференции // Версальско-Вашингтонская международно-правовая система: возникновение, развитие, кризис, 1919-1939 гг. [Текст] : сб. ст. / Ин-т всеобщей истории РАН ; Ин-т всеобщей истории РАН. Москва: Изд-во ИВИ РАН, 2011. С. 169-179.
123. Морозов А. Ю. Внешнеполитическая деятельность русского политического совещания в Париже (1918-1920) // Вестник молодых

- ученых. Серия: Исторические науки. Санкт-Петербургский научный центр РАН. Санкт-Петербург, 2006. С. 71-75.
124. Назарук О. В Українській дипломатичній службі в роках 1915-1923 // Літопис Червоної калини. 1938. № 10. С. 16-18.
125. Нам И.В. Международные аспекты национальной политики Российского правительства (ноябрь 1918 – 1919 г.) // Вестник Томского государственного университета. 2008. № 310. С. 81-87.
126. Нам И.В., Наумова Н.И. Карпаторусская проблема на Парижской мирной конференции (1919 г.) // Русин. 2018. № 53. С. 172-192.
127. Новая история стран Европы и Америки: Учеб. для вузов / Под ред. И.М. Кривогуза. 3-е изд., испр. Москва: Дрофа, 2003. 912 с.
128. Новикова И. Н. «Ни мира, ни войны»: стратегия германской дипломатии на Парижской мирной конференции 1919 г. // Электронный научно-образовательный журнал «История». 2019. Т. 10. Выпуск 6 (80). URL: <https://history.jes.su/s207987840005979-5-1/>
129. Нотович Ф.И. Дипломатическая борьба в годы первой мировой войны / Ф.И. Нотович. Москва-Ленинград: Издательство АН СССР, 1947. 748 с.
130. Павлюк О. Зовнішня політика ЗУНР // Київська старовина. 1997. № 3/4. С. 114-138.
131. Парижская мирная конференция: как 100 лет назад Украина «не уместилась» на карте Европы. URL: <https://www.5.ua/ru/myr/paryzhskaia-myrnaia-konferentsyia-kak-100-let-nazad-ukrayna-ne-umestylas-na-karte-evropi-206698.html>
132. Парижская мирная конференция. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%>
133. Писарев Ю.А. Первая мировая война и проблема сепаратного мира // Новая и новейшая история. 1985. №6. С. 45-55.
134. Писарев Ю. Создание югославского государства в 1918 г.: уроки истории // Новая и новейшая история. 1992. № 1. С. 27-46.

135. Покровська. І. С. Комп'єнське перемир'я 1918 // Українська дипломатична енциклопедія: У 5-х т. / Редкол.: Д.В. Табачник (голова) та ін. Харків: Фоліо, 2013. Т. 3. С. 3
136. Попенко Я. Румунська дипломатія у боротьбі за Бессарабію на Паризькій мирній конференції (січень-травень 1919 р.) // Київські історичні студії. 2017. №2. С. 10-17.
137. Попенко Я. Українсько-французькі політичні відносини 1917-1921 рр. // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Історія, економіка, філософія. 2014. №19. С. 51-64.
138. Попова Е.И. Американский изоляционизм и создание Версальско-Вашингтонской системы // Вопросы истории. 1964. № 5. С. 78-94.
139. Портнягин Д.И. Британская дипломатия на Парижской мирной конференции 1919 г. // Вестник Санкт-Петербургского университета. 2009. Вып. 3. Сер. 6. С. 162-169.
140. Потёмкин В. П. История дипломатии. Том 3: Дипломатия в период подготовки Второй мировой войны (1919-1939 гг.). ОГИЗ, Государственное издательство политической литературы. Москва-Ленинград. 1945. 884 с.
141. Прицкер Д.П. Жорж Клемансо. Мысль: Мысль, 1983. 316 с.
142. Происхождение Первой мировой войны (Материалы «круглого стола», 28-29 сентября 1993 года) // Первая мировая война: Пролог XX века. Москва: Наука, 1999. С. 12-77.
143. Прокопов А.Ю. Британское общество и Парижская мирная конференция. URL: <https://vkist.ru/v-a-kotenev-problema-voennoj-vini-germanii-na-parijskoj-mirnoj/index4.html#pages>
144. Розділ Османської імперії. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%BE%D96%D0%BB_%97
145. Розенталь Э.М. История русско-французского союза в начале XX века. Москва: Издательство социально-экономической литературы, 1960. 272 с.

146. Романенко С.А. Среднеевропейская и балканская дилемма 1917-1918 гг.: Австро-Венгрия или Югославия // Европейские сравнительно-исторические исследования. 2017. №5. С. 157-180.
147. Романов В.В. Версальская система: американские планы и европейские реалии // Всеобщая история в школе: Нерешенные проблемы, новые подходы. Тамбов, 1996. С. 17-31.
148. Романов В.В. Вудро Вильсон и его концепция мироустройства // США-Канада: экономика, политика, культура. 2005. № 2. С. 68-80.
149. Романов В.В. В поисках нового миропорядка: внешнеполитическая мысль США (1913-1921 гг.). Москва-Тамбов, 2005. 515 с.
150. Румыния и предварительные встречи мирной конференции 1919-1920 гг.
URL: https://www.rri.ro/ru_ru/%D0%A0%D1%83B8_1919_1920B3-2604784
151. Сергеев Е.Ю. Британская политика в Восточной Азии накануне и после Вашингтонской конференции // Версальско-Вашингтонская международно-правовая система: возникновение, развитие, кризис, 1919-1939 гг. [Текст] : сб. ст. / Ин-т всеобщей истории РАН; Ин-т всеобщей истории РАН. Москва: Изд-во ИВИ РАН, 2011. С. 285-300.
152. Сергеев Е. Ю. Великобритания и русский вопрос накануне и в ходе начального этапа Парижской мирной конференции (1919-1920 гг.) // Электронный научно-образовательный журнал «История». 2019. Т. 10. Выпуск 6 (80). URL: <https://history.jes.su/s207987840006004-3-1/>
153. Серединов К.Ю. Политика Великобритании на Парижской мирной конференции по германскому вопросу // Альманах современной науки и образования. Тамбов: Грамота, 2016. № 9. С. 90-92.
154. Сідак В.С. Діяльність спецслужб Австро-Угорщини та Німеччини на українських землях Російської імперії (кінець XIX – початок XX ст.) / Сідак В.С. // Укр. істор. журнал. 1997. №6. С. 45-57.

155. Симоненко Р. Г. Імперіалістична політика Антанти і США щодо України в 1919 році (Паризька мирна конференція і антирадянська інтервенція в Україні). Київ: Вид-во АН УРСР, 1962. 440 с.
156. Складов С.А. Польско-украинский территориальный спор и великие державы в 1918-1919 гг. // Исследования по истории Украины и Белоруссии. Москва: Наука, 1995. Вып. 1. С. 130-167.
157. Смолий В.А. Велика війна 1914-1918 рр. Ювілей початку, перебігу та завершення // Історія України. 2005. №39. С. 1-4.
158. Смолин А. Парижская мирная конференция – мир без России. URL: http://www.perspektivy.info/osobaya_tema/voiyuna_smertelno_opasnaya_dlya_rossii/parizhskaia_mirnaia_konferencija__mir_bez_rossii_2009-01-29.htm
159. Соколов Ю.В. Алексей Алексеевич Брусиллов // Вопросы истории. 1988. №11. С. 80-97.
160. Станков Н. Н. Дипломатические отношения Веймарской республики и Чехословакии. 1918-1924 / Волгогр. Гос. Ун-т. Волгоград, 2007. С. 457-469.
161. Станков Н.Н. Германно-Чехословацкие дипломатические отношения во время Парижской мирной конференции 1918-1924 гг. Волгоград: ИЗД-ВО ВолГУ, 2007. 472 с.
162. Становление польско-советских отношений в контексте Версальской системы. URL: <http://dspace.bsu.edu.ru/handle/123456789/26876>
163. Стахів М. Західна Україна: Нарис державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918-1919 рр. Т. 3. Скрантон, 1960. 212 с.
164. Стахів М. Західна Україна: Нарис державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918-1919 рр. Т. 4. Скрантон, 1960. 122 с.
165. Тарле Е.В. Сочинения в 12 томах. Москва: Издательство АН СССР, 1958. Т. 5. 595 с.
166. Трухановский В.Г. Внешняя политика Англии на первом этапе общего кризиса капитализма (1918-1939 гг.). Москва: Изд-во института международных отношений, 1962. 425 с.

167. Трухановский В.Г. Уинстон Черчилль. Москва: Международные отношения, 1989. 456 с.
168. Туполев Б.М. «Срединная Европа» в экспансионистских планах германского империализма накануне и во время первой мировой войны // Первая мировая война: Пролог XX века. Москва: Наука, 1999. С. 106-121.
169. Тэйлор А. Борьба за господство в Европе. 1848-1918. Москва: Издательство иностранной литературы, 1958. 644 с.
170. Україна та «Українське питання» в політиці Чехословаччини. URL: <http://litopys.org.ua/ukrxx/r10.htm>
171. Уткин А. Л. Дипломатия Вудро Вильсона. Москва: Международные отношения, 1989. 320 с.
172. Фарбман Н.В. Германский империализм на пути ревизии репарационных постановлений Версальского мирного договора (1920-1922) // Ежегодник германской истории, 1972. Москва: Наука, 1973. С. 196-223.
173. Фісанов В.П. Проблеми повоєнного устрою Центральної Європи у «Чотирнадцяти пунктах» президента США Вудро Вільсона (спроба текстологічного аналізу) // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: історичні науки. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. Т. 14. С. 387-399.
174. Хачатрян А. Вірменське питання на Паризькій мирній конференції // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. 2008. Вип. 94/95. С. 126-130.
175. Цветков Г. М. Міжнародні відносини і зовнішня політика в 1917-1945 рр.: Навчальний посібник. Київ: Либідь, 1997. 232 с.
176. Шацилло В. К. Версальский мирный договор и проблема решения межгосударственных территориальных споров: самоопределение или диктат победителей? // Электронный научно-образовательный журнал «История». 2019. Т. 10. Выпуск 6 (80). URL: <https://history.jes.su/s207987840005994-2-1/>

- 177.Шемякин А. К вопросу о роли внешнего фактора в образовании Королевства сербов, хорватов и словенцев // Версаль и новая Восточная Европа. Москва, 1996. С. 42-58.
- 178.Юровская Е. Первые империалистические войны. Москва: Высшая школа, 1963. 97 с.
- 179.Як вирішили Карпаторусинське питання на Паризькій мирній конференції та в Сен-Жерменському договорі 1919 року. URL: <https://goloskarpat.info/society/5d7b66ecac73f/>
- 180.Яцюк М.В. Українсько-польські змагання за Східну Галичину на Паризькій мирній конференції 1919 року // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету, 2015. Вип. 44. Том 1. С. 154-159.